

توسعه روستاها در ایران موانع و راه‌حلیها

● دکتر شهنام طاهری عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی

● مقدمه

مطابق سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۶۵، حدود ۴۴ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کنند. بسیاری از روستاییان کشور، بیکار پنهان یا بیکار آشکار هستند، که جهت کار به شهرها مهاجرت می‌کنند. فقرای روستایی، نه تنها دارای درآمد کم می‌باشند؛ بلکه به معنی واقعی کلمه در حاشیه قرار دارند؛ در حاشیه کشور در حاشیه اقتصاد، حاشیه اجتماع، حاشیه فرهنگ.

زارعین کوچک، روستاییان بدون زمین، جویانها، ماهیگیران، صیادان و زنان روستایی از گروههای آسیب‌پذیر کشورند. بسیاری از روستاییان به غذا و منابع و خدمات لازم نظیر آب، بهداشت، درمان و آموزش دسترسی ندارند چون خدمات درمانی و آموزشی، بیشتر در شهرها متمرکزند.

مهاجرت بیش از حد روستاییان به شهرهای بزرگ، چون: تهران، اصفهان، تبریز، مشهد، شیراز ناشی از فقر، گرسنگی، بیکاری و عدم دسترسی به خدمات لازم آموزشی و بهداشتی می‌باشد.

فقر روستاییان، موجب تخریب محیط شده، استفاده بیش از حد از خاک، تخریب آن را به دنبال داشته است، و همچنین بریدن درختان در مناطق جنگلی و سوزاندن آنها و استفاده بیش از حد از مراتع سبب خشکسالی می‌شود.

● موانع توسعه روستایی در ایران

در حال حاضر، موانع عمده‌ای بر سر راه توسعه روستایی در ایران قرار گرفته، که مهمترین آنها عبارت است از:

(۱) کاهش میزان روستانشینی و کاهش جمعیت روستاها

طی سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۶۵، در ازای کاهش درصد روستانشینی در ایران، بر جمعیت شهری کشور اضافه شده است، در سال ۱۳۵۵ حدود ۵۳ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کردند، که این میزان، اکنون، به حدود ۴۴ درصد تنزل یافته است. در مقابل در سال ۱۳۵۵، حدود ۴۷ درصد از جمعیت کشور شهرنشین بودند که این میزان، در سال ۷۰ به حدود ۵۶ درصد رسید. جدول شماره (۱)، گویای مطالب مذکور است:

توجه به علل و عوامل مؤثر در رانش افراد از روستا و کشتش به نقاط شهری، یکی از نشانه‌های مهم توسعه نیافتگی روستایی است. در صورت ادامه روند مهاجرت و عدم افزایش جاذبه‌های روستایی، شاهد خالی شدن روستاها از جمعیت جوان و فعال خواهیم بود.

(۲) اصلاحات ارضی:

از موانع دیگر توسعه روستایی، عدم توجه به کشاورزی و وجود مسائل مختلفی چون عدم اجرای اصلاحات ارضی واقعی و نایبسته است، تمرکز زمینهای مرغوب در دست عده‌ای محدود و به زیر کشت نرفتن بیشتر آنها، از یک سو و تقسیم بقیه زمینهای قابل کشت به قطعات بسیار کوچک که غیر

است. این عامل همراه با تمرکز امکانات رفاهی، فرهنگی، آموزشی و خدمات دولتی در شهرها و نبود امکانات مختلف در روستاها از دلایل مهم هجوم سیل گونه روستاییان به شهرهاست، که به صورت مستمر و خطرناکی ادامه دارد. ضمناً در سالهای اخیر، به علت وجود الگوی نامناسب توزیع درآمد در کشور، فاصله بین درآمد روستاییان و شهرنشینان کاهش یافته است.

(۵) خلأ مدیریت اجتماعی در روستاها

در این زمینه می‌توان، شوراهای اسلامی روستایی را چاره‌ساز تلقی کرد، به شرطی که دارای کارایی مؤثر، در این زمینه باشند

(۶) کمبود فرصت‌های شغلی در مناطق روستایی

چون روستاییان در داخل روستا یا شغلی ندارند و اگر دارند، بسیار درآمد ناچیزی را عایدشان می‌نماید، به ناچار رو به سوی شهرها نهاده و غایب‌اند که در شهرها زاغه‌نشینی کنند و در آنجا به شغل‌های کاذب بپردازند، تا حداقل درآمدی کسب کنند که برای اداره هرچند ناچیز خانواده‌شان به کار آید. در بین سالهای ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۶۵ از مجموع شغل‌های ایجاد شده، حدود ۸۸/۵ درصد آن به مناطق شهری اختصاص داشته و تنها ۱۱/۵ درصد، مربوط به مناطق روستایی بوده است. همچنین، سهم بخش کشاورزی از کل شاغلان کشور، از سال ۱۳۳۵ به تدریج در حال کاهش بوده است. این نسبت براساس سرشماری عمومی سال ۱۳۳۵ بالغ بر ۵۶/۳ درصد بوده است. که در سال ۱۳۶۵، به ۴۹ درصد تقلیل یافته

جدول شماره (۲)، ترکیب جمعیت شهری و روستایی در بعضی از استانهای کشور سال ۱۳۶۵

نام استان	درصد جمعیت شهری	درصد جمعیت روستایی
مرکزی	۴۴	۵۶
گیلان	۳۸	۶۲
آذربایجان شرقی	۴۹	۵۱
یزد	۶۶	۳۴
زنجان	۴۳	۵۷
آذربایجان غربی	۴۴	۵۶

اقتصادی و پراکندگی آن در دست میلیونها دهقان فقیر و کم درآمد، از سوی دیگر است. انجام اصلاحات ارضی واقعی یا شعار "هر که می‌کارد صاحب زمین است" و برخورد قاطع با تمرکز مالکیت ارضی مزروعی و معطل نگهداشته شده، می‌تواند در افزایش تولید کشاورزی و ایجاد انگیزه برای روستاییان، نقش اساسی داشته باشد.

(۳) عدم تعادل بین اراضی قابل کشت و پرجمعیت کشور

در حال حاضر، به علت افزایش تراکم حیاتی (نسبت جمعیت به اراضی قابل کشت) و به عبارت دیگر، عدم تعادل ناشی از عدم توسعه اراضی زیرکشت و عدم ازدیاد بازده تولیدی با افزایش طبیعی جمعیت، اقتصاد کشاورزی به تدریج دچار اختلال شده است، لذا، چنانچه فکر اساسی و عاجلی برای ارتقای سطح تولید و درآمد نواحی روستایی نشود، برو خاست وضعیت کشاورزی کشور و توسعه نیافتگی روستاها، افزوده خواهد شد. براساس نتایج، ۲۵ درصد سرشماری ۱۳۶۷، توسط مرکز آمار ایران در حدود ۱۷ میلیون هکتار اراضی کشاورزی کشور، زیر کشت بوده و در نتیجه "تراکم حیاتی" جمعیت ایران در آن سال حدود ۳/۱۸ نفر در هکتار بوده است، که نسبت به گذشته، کاهش قابل توجه آن را نشان می‌دهد.

(۴) کمبود درآمد در روستاها

تفاوت بین درآمد شهر و روستا، با توجه به غیرمولد بودن جامعه روستایی و به کار گرفتن تمام سرمایه‌ها در شهرها، یکی دیگر از عوامل عمده مهاجرت روستاییان به شهرها و گسترش شهرنشینی

جدول شماره (۱)، مقایسه جمعیت شهری و روستایی به میلیون نفر، طی سالهای ۱۳۳۵ - ۱۳۶۵

سال	جمعیت شهری	جمعیت روستایی	درصد جمعیت روستایی
۱۳۳۵	۶	۱۳	۶۸
۱۳۴۵	۱۰	۱۶	۶۲
۱۳۵۵	۱۶	۱۸	۵۳
۱۳۶۵	۲۷	۲۲	۴۴

● تفاوت بین درآمد شهر و روستا، با توجه به غیرمولد بودن جامعه روستایی و به کار گرفتن تمام سرمایه‌ها در شهرها، یکی دیگر از عوامل عمده مهاجرت روستاییان به شهرها و گسترش شهرنشینی است.

● در بین سالهای ۱۳۵۵ تا سال ۱۳۶۵ از مجموع شغل‌های ایجاد شده، حدود ۸۸/۵ درصد آن به مناطق شهری اختصاص داشته و تنها ۱۱/۵ درصد، مربوطه به مناطق روستایی بوده است.

● در سال ۱۳۵۵ حدود ۵۳ درصد از جمعیت کشور در روستاها زندگی می‌کردند که این میزان، اکنون، به حدود ۲۲ درصد تنزل یافته است. در مقابل در سال ۱۳۵۵، حدود ۴۷ درصد از جمعیت کشور شهرنشین بودند که این میزان، در سال ۷۰ به حدود ۵۶ درصد رسید.

شرکت در تولید پرورده می‌شوند، اهمیتی خاص دارد. پس افزایش تولید از یک طرف تابع شناخت فنون جدید و از طرف دیگر فن جمعیت از روشها و سازمانهای جدید است. انقلاب صنعتی و کشاورزی اروپا، یک جریان بزرگ تاریخی است که از ترکیب مجموعه‌ای از عوامل و استفاده از دانش و فکر بوجود آمد.

وضعیت کنونی کشورهای اروپایی، بیانگر این موضوع است، به طور مثال، کشورهای هلند و دانمارک در جهان امروز، یکی از تولیدکنندگان بزرگ فرآورده‌های دامی و لبنی می‌باشند. علت این برتری در تولیدات، تنها به خاک و آب و هوای این کشورها بسپریبوست نمی‌شود، بلکه، علاوه بر آن، محصول تحقیقات و آموزشی است که متخصصان دانمارکی یا هلندی در زمینه بهبود وضع مراتع، علوفه، نژاد، تغذیه و بهداشت دام و بالاخره تکنولوژی تهیه لبنیات انجام می‌دهند. آنها از طریق وابستگی فکر و مواد، توانسته‌اند، کالای مرغوب‌تر و ارزاتر، تولید نمایند و وارد بازار مصرف کنند.

کشورهای پیشرفته جهان، نیرومندی مراکز اقتصادی خود را مدیون سه عامل می‌دانند:

۱) ثروت فکری (۲) ثروت فنی (۳) ثروت مادی
در ایران نیز، باید از نتایج تحقیقات کشاورزی و مهندسی کشاورزی در کشت محصولات و آموزش آن استفاده شود. به عبارت دیگر، این عمل فقط به معنای کمال بخشیدن به ابزار کار و به کار گرفتن تجهیزات جدید کشاورزی و استفاده از کودهای جدید، نمی‌باشد، بلکه آموزش حرفه‌ای دهقانان، ایجاد شبکه مشاوران کشاورزی و مروجان، سازمان دادن عاقلانه کار و کشف و به کار بستن روشهای افزایش قدرت تولید را نیز شامل می‌شود. به طور کلی، برای رسیدن به رشد و توسعه واقعی در روستاها، باید آموزش را نیز، دخالت دهیم و گرنه، قدرت تولیدی به معنای واقعی افزایش نمی‌یابد و کاستن قیمتها، کارایی لازم را پیدا نمی‌کنند.

در تحقیقاتی که شخصی بنام «هاریسون» در مزارع پنبه مصر به عمل آورده، به این نتیجه رسیده است که سطح قدرت تولید در مزارع پنبه مصر، هرچند که با جدیدترین ماشین‌آلات انجام می‌گیرد، ولی

است. البته، تعداد افراد شاغل در این بخش، کاهش نداشته و در طول ۳۰ سال گذشته، با کمی اختلاف در ۳ میلیون نفر ثابت مانده است. ولی در همین مدت، تعداد افراد شاغل در بخشهای صنعت و خدمات، افزایش چشمگیری داشته است. این بدیده را می‌توان به جذب افراد فعال به بخشهای صنعت و خدمات تعبیر کرد که مبین دافعه روستا و جاذبه شهر است.

۷) عدم توجه به وضعیت زندگی خوش نشینان

در برنامه‌های توسعه روستایی باید به خوش‌نشینان، که افرادی بی‌زمین روستا را شامل می‌شود، توجه شایسته‌ای بشود. متأسفانه آنچه که تاکنون در توسعه روستایی مورد توجه قرار گرفته، افزایش تولیدات کشاورزی بوده است. حال آن که، در مناطق روستایی با افشار دیگری نظیر کارگران و خوش‌نشینان مواجه هستیم؛ توسعه روستایی باید، ارتقای سطح زندگی این عده را نیز، مورد توجه قرار دهد.

اهمیت آموزش در رشد و توسعه روستاها

منظور از توسعه اقتصادی، تنها افزایش تولید و بالا رفتن درآمد ملی نیست، بلکه بهتر کردن شرایط اجتماعی نیز می‌باشد. در واقع، این دو جنبه بقدری به هم وابسته هستند که یکی بدون دیگری به نتیجه مطلوب نمی‌رسد. چرا که برای اجرای برنامه‌های عمرانی کشور، نه تنها احتیاج به سرمایه و وضع مطلوب اقتصادی هست، بلکه به انسانهای دارای مهارتهای خاص هم، نیاز هست و بدیهی است که این مسأله خود شرایط، قوانین و مقررات جدیدی را لازم دارد. در این میان، توسعه آموزش، در توسعه اقتصادی، سهم مهمی دارد و باید مورد توجه قرار گیرد.

«ماکرون»، اقتصاددان معروف می‌گوید: قدرت تولید، همانا تطبیق داریم با شرایط جدید زندگی اقتصادی و اجتماعی است، برای به کار بستن فنون جدید و روشهای نو و همچنین رسیدن به برتری کوشش مداوم لازم است. به همین جهت، مسأله آموزش افرادی که در تولید شرکت دارند، یا برای

پایین است. چرا که توسعه کشاورزی با آموزش شروع می‌شود، نه با ماشین‌آلات و قانون. طبق محاسباتی در آفریقا معلوم شده که فقط با آموزش حرفه‌ای و گسترش شبکه مشاوران کشاورزی و مروجان، قدرت تولید محصولاتشان، افزایش یافته است.

بدین ترتیب مشاهده می‌شود که آموزش هدف نیست؛ بلکه، وسیله‌ایست برای نیل به هدف، یعنی، سعی بر آن است که از این راه، روستاییان را به کاربرد روشهای نوین افزایش تولید آگاه سازیم.

آموزش، وقتی با موفقیت قرین خواهد بود که هدف و روشی روشن باشد. اگر در برنامه، تصریح نشود که منظور از آموزش چیست و اصول آموزش چه می‌باشد. و ...، نیل به هدف، که همانا توسعه روستاها است، مقدور نخواهد بود.

پس، برنامه آموزشی نیازمند افرادی است که بدانند، چه می‌خواهند و چه باید بکنند.

هدف از آموزش در روستاها:

- (۱) افزایش سطح اقتصاد کلی روستا
- (۲) افزایش سطح کیفیت و کمیت تولید روستا
- (۳) انتخاب نوع تولید، با توجه به امکانات بالقوه موجود در هر روستا.
- (۴) ایجاد تفاهم و دوستی برای بالا بردن سطح تعاون در روستا، می‌باشد.

صاحب نظران توسعه اقتصادی - با توجه به اهمیت مسأله و ابعاد گسترده آن - دریافته‌اند که دستیابی به توسعه اقتصادی، جز با اشاعه آموزش متخصصان برای مدیریت منابع و آموزش حرفه‌ای ممکن نخواهد بود. بنابراین، سعی خواهد شد که ابتدا، درباره اهمیت تربیت کادرهای فنی و متخصص و سپس در زمینه نقش این افراد، در توسعه اقتصادی روستاها بحث شود.

در متون برنامه‌ریزی کشورهای پیشرفته و در حال توسعه، مسأله آموزش به شکل زیر مورد توجه قرار می‌گیرد:

- (۱) افزایش تولیدات کشاورزی و به‌ترتیب کشاورزی سنتی، با آموزش و ترویج روشها و ابزار نوین در روستاها، تحقق می‌پذیرد.

(۶) توسعه و تخصص شهرها
(۷) حرکت نیروی کار به صورت سالم و اقتصادی زمانی که تراکم تولید به وجود آمد و امکان ایجاد هرچه بیشتر و متنوع‌تر وسایل و مواد تولید فراهم شد، رشد اقتصادی تسریع می‌شود.

پس، اگر بخواهیم، سرمایه‌گذاریهای آینده در کشور، کارایی دستگاه اقتصادی را بالا ببرد باید به مسأله مازاد کشاورزی و پیشرفتهای جدید توجه کنیم، چرا که، استمرار پیشرفتهای فنی سرانجام استمرار رشد را ایجاب می‌کند و استمرار پیشرفتهای فنی هم، تنها از طریق سرمایه‌گذاری در آموزش میسر می‌باشد. اما در بعد آموزش کشاورزان، تذکر این نکته لازم

است که، ایجاد کار باید به همراه افراد مطلع مؤمن و علاقه‌مند باشد و کارشناسان آموزش باید روانشناسی، مجرب هم باشند تا از یک طرف، سنت کشاورزان را بدانند و از طرف دیگر، کشاورزان را در مورد یادگیری و بکار بستن شیوه‌های علمی در کشور ترغیب نمایند. زیار اکثراً در مرحله تجربه قرار دارند و اگر زارع تجربه کند و نتیجه آن رضایت‌بخش نباشد، نه تنها درآمد

(۲) سرمایه‌گذاری در تربیت کادرهای فنی و حرفه‌ای برای آموزش روستاییان، جزء سرمایه‌گذاریهای تولیدی، محاسبه می‌شود. محققین اقتصادی معتقدند که براساس توسعه و رشد روستاها و به دنبال آن، توسعه کشاورزی و دامپروری، مازاد کشاورزی به وجود می‌آید، که کشورهای پیشرفته امروز نیز، تقریباً براساس همین مازاد کشاورزی، توسعه یافته‌اند و صورت معنی به خود گرفته اند. چرا که، مازاد کشاورزی منتج به بخشهایی می‌شود که هر کدام از آنها، آغازگر بعد جدیدی در پیشرفت اقتصادی به شمار می‌آیند. این ابعاد عبارتند از:

- (۱) تقسیم کار
- (۲) تعدد مشاغل
- (۳) تمایز اجتماعی
- (۴) قدرت دولتها
- (۵) توسعه تجارت (یعنی با افزایش تولیدات کشاورزی و دامی، می‌توان وارد تجارت جهانی شد که صادرات این مواد رویه افزایش دارد)

یکساله خود را از دست می‌دهد، بلکه، به طرحها و روشهای جدید علمی نیز، بدبین می‌گردد. به طور کلی، برای پیشرفت کشاورزی در یک کشور و یک ناحیه خاص، باید با آنچه که موجود است؛ آغاز کرد و به آهستگی به سوی آنچه که ممکن است، گام برداشت.

نکته دوم این که، اصولاً تولید انبوه با ورود روشهای نوین، کار دقیقی است که مناسب افراد غیر متخصص نیست. بویژه گستردگی کشاورزان در عرض جغرافیایی و تنوع آب و هوایی و خاک آن، مانع استفاده یکسان از ابزارها و روشهاست. از طرف دیگر، این گونه شرایط خاص، ایجاب می‌کند که در مورد تولید انبوه، به شبکه مواصلاتی و وسایل حمل و نقل محصولاتی که زود فاسد می‌شوند، توجه شود. به علاوه کشاورزی امروز، در صورتی موفق است که محصول آن، به یکباره وارد بازار مصرف نشود.

به طور کلی، اهم وسایلی که، در آموزش روستاییان، جهت افزایش تولیدات کشاورزی و رشد و توسعه روستاها مطرح است، به شرح زیر می‌باشد:

- (۱) اطلاع یافتن از سطح آموزش روستاییان در شروع کار
- (۲) اطلاع داشتن از سطح فعلی درک و درجه قبول مسایل جدید از طرف روستاییان
- (۳) اجرای برنامه‌های آموزشی با زبان محلی
- (۴) اجرای آموزش گروهی و عملی، همراه با مشاهده نتایج اقدامات مثبت قبلی
- (۵) استفاده از تمام امکانات و وسایل سمعی و بصری لازم
- (۶) استمرار و پیوستگی در آموزش
- (۷) استفاده از روشهای تشویقی برای جلب و جذب روستاییان به کلاسهای آموزشی

● نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

مدرتیزه کردن بخش کشاورزی، مجموعه‌ای شامل سه سیاست و نیز برخی سیاستهای پشتیبانی کننده دیگر می‌باشد، انجام سه سیاست عبارتند از:

- (۱) بهبود ساختار کشاورزی
- (۲) توسعه منابع انسانی
- (۳) ابداع تکنولوژیکی و انتقال تکنولوژی به مزارع

برای توسعه روستاها، پیشنهادات زیر ارائه می‌گردد:

- آموزش و بازارآموزی کشاورزان برای اشتغال در صنایع

- به زیرکشت بردن زمینهای استفاده نشده

- بازسازی زمینهای نامساعد

- بهبود در نظام اعتباری به کشاورزان

- توسعه هنرستانهای کشاورزی در زمینه

مدیریت مزعه و معرفی تکنولوژی‌های جدید

- تقویت آموزش و کارآموزی کشاورزان

- گسترش بنرهای پربازده

- گسترش و بازسازی امکانات آبیاری

- بهبود بارآوری، کشت دوباره و مبارزه با حشرات

و آفات

- گسترش ماشین‌آلات جدید و پشتیبانی مالی از کشاورزی

- سرمایه‌گذاری در تحقیق و ترویج کشاورزی

- توسعه بازارهای عمده فروشی کشاورزی

- اجرای طرحهای محاسباتی از کشاورزی

- توسعه منابع غذایی

- ایجاد و توسعه تعاونیهای کشاورزی

- گسترش زیرساختهای توسعه، از قبیل:

ارتباطات، برق و حمل و نقل

- سیاستگذاری قیمتی درست، برای محصولات

کشاورزی

● منابع و مأخذ:

- (۱) تازه‌های اقتصاد - توسعه روستایی، بهمن ماه ۱۳۶۹
- (۲) گسترش - توسعه روستایی در ایران اردیبهشت ماه ۱۳۷۲
- (۳) روزنامه ایرار - توسعه روستایی در ایران تیرماه ۱۳۷۰
- (۴) محمد تقی اسدی مقاله: رابطه توسعه اقتصادی و طرح خانه‌های بهداشت در روستاهای تابعه شهرستان نور

● کشورهای هلند و دانمارک در جهان امروز، یکی از تولیدکنندگان بزرگ فرآورده‌های دامی و لبنی می‌باشند. علت این برتری در تولیدات، تنها به خاک و آب و هوای این کشورها مربوط نمی‌شود، بلکه، علاوه بر آن، محصول تحقیقات و آموزشی است که متخصصان دانمارکی یا هلندی در زمینه بهبود وضعی مراتع، علوفه، نژاد، تغذیه و بهداشت دام و بالاخره تکنولوژی تهیه لبنیات انجام می‌دهند.

● صاحبان نظران توسعه اقتصادی دریافته‌اند که دستیابی به توسعه اقتصادی، جز با اشاعه آموزش متخصصان برای مدیریت منابع و آموزش حرفه‌ای ممکن نخواهد بود.

● محققین اقتصادی معتقدند که براساس توسعه و رشد روستاها و به دنبال آن، توسعه کشاورزی و دامپروری، مازاد کشاورزی به وجود می‌آید که کشورهای پیشرفته امروز نیز، تقریباً براساس همین مازاد کشاورزی، توسعه یافته‌اند.